

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
DAWNIEJ INSTYTUT HISTORII KULTURY MATERIALNEJ PAN

KWARTALNIK
HISTORII KULTURY
MATERIALNEJ

ROK LXV

WARSZAWA 2017

NR 3

REDAKCJA I KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor — Elżbieta Mazur (IAE PAN)
Zastępcy Redaktora — Magdalena Bis (IAE PAN), Martyna Milewska (IA UW)
Sekretarze Redakcji — Jakub Kosiorek (IAE PAN), Ludmiła Paderewska (IAE PAN *emeritus*)
Członkowie Komitetu — Maria Bogucka (IH PAN *emeritus*), Jarosław Dumanowski (UMK),
Andrzej Janeczek (IAE PAN), Jan Klápště (Univerzita Karlova w Pradze),
Andrzej Klonder (IAE PAN), Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW *emeritus*),
Jerzy Kowalczyk (ISz PAN *emeritus*),
Jerzy Kruppé (IA UW *emeritus*), Raimo Pullat (Tallinn University *emeritus*),
Wojciech Szymański (IAE PAN *emeritus*), Andrzej Wyrobisz (IHS UW *emeritus*)

Adres Redakcji:
„Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105, pok. 121
Adres strony internetowej: www.iaepan.edu.pl
(zakładka: Wydawnictwa → Kwartalnik Historii Kultury Materialnej)
e-mail: kwartalnik@iaepan.edu.pl
tel. 22 620 28 84 w. 146

Wydawca:
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105
e-mail: director@iaepan.edu.pl
tel. 22 620-28-84

Wykaz recenzentów artykułów opublikowanych w roczniku 2016:

Jerzy Kruppé (Uniwersytet Warszawski)
Marta Młynarska-Kaletyn (IAE PAN)
Maria Nietyksza (Uniwersytet Warszawski)
Patrycja Prządka-Giersz (Uniwersytet Warszawski)
Piotr Taracha (Uniwersytet Warszawski)
Jerzy Urwanowicz (Uniwersytet w Białymstoku)

Skład i łamanie:
Krzysztof Anuszewski, tel. 22 629 44 78

Druk i oprawa:
Partner Poligrafia sp. z o.o.
ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

Nakład 300 egz. Arkuszy wydawniczych 13,5. Papier offset 80 g.
Oddano do składania w sierpniu 2017 r., druk ukończono
w październiku 2017 r.

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

M i r o s ł a w M a r c i n k o w s k i, Wyroby fajansowe z manufaktur w Królewcu (koniec XVII–początek XIX w.)	295
J o a n n a D ą b a l, Angielskie fajanse dekorowane motywem wierzby (<i>Willow pattern</i>) w świetle badań archeologicznych w Gdańsku	309
A n d r z e j K o w a l c z y k, Znaleźiska nowożytnych naczyń kamionkowych z badań wykopaliskowych z terenu Polski	319
E w e l i n a W i ę c e k, Butelki kamionkowe znalezione na terenie Apteki Królewskiej w Warszawie	331
A l e k s a n d r a L i s, Zasób źródeł archeologicznych dla studiów nad garncarstwem nowożytnym na Mazowszu	343
N a t a l i a R u d y k a, Kołty jako element sztuki jubilerskiej dawnej Rusi. Stan i perspektywy badań	353
M a g d a l e n a B i s, Nowożytne naczynia szklane znalezione w Warszawie — możliwości i ograniczenia badań	371
E l ź b i e t a M a z u r, Warszawa przełomu XIX i XX wieku we wspomnieniach pań z kręgu zamożnej inteligencji — Jadwigi Waydel-Dmochowskiej i Stefanii Podhorskiej-Okolów	397

RECENZJE

<i>Partizipative Erinnerungsräume. Dialogische Wissensbildung in Museen und Ausstellungen</i> , red. Felix Ackermann, Anna Boroffka, Gregor H. Lersch — Camilla Badstübner-Kizik, Edmund Kizik	407
Piotr Plisiecki, <i>Młyny wodne w województwie lubelskim (do schyłku XVI wieku)</i> — Elżbieta Kowalczyk-Heyman, Tomasz Związek	410
Marian Surdacki, <i>Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII wieku</i> — Tadeusz Srogosz	420
Maciej Trzecicki, <i>Ceramika płocka między XI a XIX wiekiem. Studium archeologiczne</i> — Dariusz Poliński	423

SPRAWOZDANIA I ZAPISKI

Mariusz Lubczyński, <i>Szlachta powiatu ksiąskiego za ostatnich Jagiellonów. Struktura majątkowa</i> — Piotr Kardys	431
Daria Bręczewska-Kulesza, Agnieszka Wysocka, <i>Sielanka bydgoska „dzielnica ogród”</i> — Elżbieta Mazur	433

KRONIKA NAUKOWA

Mazowieckie Spotkania Archeologiczne. Spotkanie 3 — „Archeologia i historia żydowskiego Mazowsza”, Warszawa, 21 marca 2017 r. — K a l i n a S k ó r a 435

Partizipative Erinnerungsräume. Dialogische Wissensbildung in Museen und Ausstellungen, red. Felix Ackermann, Anna Boroffka, Gregor H. Lersch, Bielefeld 2013 (= Edition Museum Band 5), wyd. Transkript, ss. 378, tabele, il.

Nawet po trzech latach, jakie minęły od opublikowania prezentowanej pracy przez troje niemieckich badaczy, Feliksa Ackermanna, Annę Boroffkę i Gregora H. Lerscha, nie straciła ona bynajmniej nic ze swojej aktualności. Niestety, tom przeszedł w zasadzie bez większego rozgłosu, dlatego, chociaż od publikacji mija już czwarty rok, to jednak warto poświęcić mu nieco więcej uwagi. Ale jest ku temu jeszcze kilka innych, merytorycznych powodów, o czym dalej. Sama książka powstała przy okazji zorganizowanej w 2011 r. w berlińskim Martin-Gropius-Bau przy udziale Zamku Królewskiego w Warszawie głośnej wystawy zatytułowanej „Obok” / niem. „Tür an Tür” (z polskiej strony kuratorem przedsięwzięcia była Anda Rottenberg, specjalistka od sztuki współczesnej). Twórcy wystawy mieli ambicję przedstawienia 1000 lat niemiecko-polskich stosunków poprzez pryzmat około 800 historycznych, jak i współczesnych dzieł sztuki. Ekspozycja prezentowana przez ponad trzy miesiące (22.09.2011–09.01.2012) spotkała się ze sporym powodzeniem i doczekała się licznych omówień i recenzji, zarówno w bieżącej prasie codziennej, jak i specjalistycznej. Po części swój rozgłos zawdzięczała towarzyszącej jej politycznej oprawie. W publicystyce nie brakowało również głosów krytycznych, lecz bez wątpienia do najważniejszych i niepodważalnych zasług organizatorów wystawy należała sama próba ukazania całości złożonych stosunków niemiecko-polskich od ich początku do współczesności za pomocą środków muzealnych.

W zakresie muzealnictwa historycznego mamy do czynienia w ostatnich latach z niezwykle dynamicznie rozwijającą się dyscypliną, albowiem od czasu wspomnianej wystawy „Obok” urządzono wiele kolejnych; powstało również kilka instytucji muzealnych, koncentrujących się właśnie na ukazywaniu wzajemnych, międzynarodowych i międzykulturowych stosunków w kontekście historycznym. Wspomnieć należy przede wszystkim o pracach związanych z utworzeniem w Polsce warszawskiego Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN (otwarcie w roku 2014), czy gdańskiego Muzeum II Wojny Światowej (otwarcie w marcu 2017). Nieco odmienny charakter ma ekspozycja w powstałym w Gdańsku Europejskim Centrum Solidarności (otwarcie w roku 2014). Wynika to przede wszystkim z próby muzealizacji zagadnienia dotyczącego stosunkowo niedawnej historii, która jak się okazuje, ciągle jeszcze nie należy do przeszłości i jest obecna w bieżącej debacie politycznej. Celem wystawy, zgodnie z koncepcjami fundatorów Centrum, jest również zachęcać i uczyć prowadzenia debaty politycznej. Zawartość recenzowanego tomu, chociaż zainspirowana i związana z koncepcją wspomnianej wystawy „Obok”, w naszym mniemaniu jest nowatorska i prezentuje koncepcje z zakresu pedagogiki muzealnej, które można zastosować przy kolejnych tego typu przedsięwzięciach. W Polsce pedagogika, czy dydaktyka muzealna (nie mylić z muzeologią!) w dalszym ciągu nie stanowi elementu kształcenia akademickiego historyków, potencjalnych nauczycieli historii, ani muzeologów, tym bardziej więc czujemy się zachęceni do zaprezentowania pewnych interesujących koncepcji metodologicznych. Mogą być one szczególnie przydatne przy organizacji wystaw o wzajemnych, często antagonistycznych stosunkach międzynarodowych, międzyetnicznych, czy międzyreligijnych, wszędzie tam, gdzie wizje problemu są niejednoznaczne i wymagają nawiązania dialogu.

Sama książka stanowi efekt projektu seminaryjnego „Polsko-Niemieckie Orowadzania Tandemowe” realizowanego na Europejskim Uniwersytecie Viadrina we Frankfurcie nad Odrą w latach 2011/2012. Studenci Viadriny tworzyli, w ramach prac seminaryjnych, programy służące oprowadzaniu tandemowemu — grupę zwiedzających ekspozycje wystawy „Obok” prowadziło dwóch przewodników, z zasady o różnej narodowości, a co za tym idzie i odmiennej wrażliwości historycznej. Następnie, opierając się na założeniach teoretycznych konstruowano poszczególne programy oprowadzania „na żywo”. Centralnym zadaniem uczestniczących w projekcie stał się zamiar opracowania odpowiedniej strategii oraz metod „dialogicznej dydaktyki edukacji historyczno-obywatelskiej” (s. 367) możliwych do zastosowania przy tego rodzaju przedsięwzięciach ekspozycyjnych. Orowadzającymi nie byli jednak historycy czy muzeolodzy, lecz studenci kulturoznawstwa, w tym wiele osób o pochodzeniu polskim. Ich wiedza o historycznym kontekście ekspozycji nie różniła się znacząco od przeciętnego przygotowania osób zwiedzających wystawę. Zadaniem studentów było poznanie praktyczne form obserwacji uczestniczącej, przygotowywanie odpowiednich własnych koncepcji oprowadzania, a następnie wypróbowanie ich w praktyce. Ostatecznie dokonano oceny przedsięwzięcia, opisując i analizując zebrane doświadczenia. Szczególnie przydatna okazała się metoda oprowadzania przez zespoły studentów — dwoje moderatorów prowadziło ze sobą dialog, którego konstrukcja i treść stawała się również podstawą do nawiązania rozmowy z oprowadzaną publicznością („oprowadzanie tandemowe”, „dialogiczne przekazywanie wiedzy”). Koncepcją przewodnią seminarium stał się zamiar, aby ekspozycję muzealną potraktować jako miejsce aktywnego włączenia publiczności do procesu zwiedzania („muzeum partycypacyjne”, „muzeum 2.0”). Nie chodzi przy tym jedynie o wykorzystywanie tablic interaktywnych przy tworzeniu nowoczesnych ekspozycji, lecz przede wszystkim o danie zwiedzającym możliwości tworzenia własnych narracji pozwalających na odpowiednie przyswojenie treści i przekazu wystawy. Wydawcy tomu odwołują się w tym zakresie do myśli Niny Simon, amerykańskiej muzeolożki, kierującej muzeum w Santa Cruz (Museum of Art and History). I zgodnie z koncepcją „muzeum partycypacyjnego” uważają, że muzeologia winna służyć stawianiu politycznych i społecznych pytań „o współuczestniczenie w negocjacji narracji historycznych” zmierzając do pełniejszego włączenia widzów do procesu współtworzenia wystaw. W dalszej perspektywie może to zapewnić pełniejsze odzwierciedlenie potrzeb publiczności w kształtowaniu instytucji muzealnych jako takich (s. 12–13). W miejsce niezmiennych i kanonicznych wystaw, które przez zwiedzających powinny być w milczeniu i bezdyskusyjnie zaakceptowane, coraz częściej pojawia się konstruktywny dialog na temat pamięci i przypominania, inspirowany przez pojedyncze eksponaty. Niedawno otwarte gdańskie Muzeum II Wojny Światowej w wielu miejscach jest bliskie pełnieniu takiej właśnie funkcji.

Omawiana praca, poza treściwym wstępem trojga wydawców (*Partycypacyjne przestrzenie pamięci*, s. 9–18), zawiera 18 artykułów, które prezentują poszczególne etapy projektu. Zostały one podzielone na trzy tematyczne części: I. Ujęcia teoretyczne (s. 21–67), II. Zebrane doświadczenia (s. 71–190) oraz III. Perspektywy (s. 193–311). Dodano do nich obszerny aneks zawierający szczegółowe informacje na temat koncepcji samego seminarium (s. 313–345), która legła u podstaw projektu. W końcowej części umieszczono tematycznie uporządkowaną bibliografię, zawierającą pozycje przede wszystkim w języku niemieckim i angielskim (s. 347–358), jak również noty o autorach (s. 359–366). Symptomatyczny dla momentu powstania pracy jest zasadniczy brak — poza jedną pozycją — publikacji w języku polskim! W tej mierze w ostatnich latach nastąpił już jednak przecież pewien postęp. Początkowo były to raczej tłumaczenia z języków obcych, aby odwołać się chociażby do inicjatywy powstałej w środowisku Muzeum Narodowego w Poznaniu¹. Jednak wraz z powstawaniem nowych inicjatyw muzealnych

¹ *Edukacja muzealna. Antologia tłumaczeń*, red. M. Szeląg, J. Skutnik, Poznań 2010.

pojawiły się również artykuły dyskusyjne i publikacje analityczne². W pracy poświęconej zagadnieniom niemiecko-polskiej historii i współczesności nie zapomniano o kompetentnie zredagowanym streszczeniu w języku polskim (s. 367–378). To umożliwi sięgnięcie po tę pozycję również osobom spoza wąskiego grona zainteresowanych germanistów, historyków oraz muzeologów władających niemieckim.

Część teoretyczna prezentuje trzy teksty ukazujące próby ujęcia kwestii muzeum i wystaw partycypacyjnych. Ich autorami są zarówno redaktorzy tomu jak i osoby uczestniczące w projekcie. Nawiązuje się przy tym do koncepcji kultur pamięci, paradygmatu badawczego cieszącego się w ostatnich latach dużą popularnością. Muzeum określono odpowiednio jako „miejsce krystalizowania się społecznych procesów pamięci” (s. 15). Poszukuje się przy tym związków pomiędzy koncepcjami stosowanymi w wystawiennictwie historycznym i bieżącymi trendami w myśli pedagogicznej podejmującej formy przekazywania treści międzykulturowych. Część druga w sposób ścisły dotyczy realizowanego projektu seminaryjnego w związku z wystawą „Obok”. Autorzy koncentrują się na wypracowaniu odpowiednich technik oprowadzania tandemowego przez studentów, jak na opisie zdobytych przez nich doświadczeń praktycznych. Uzupełnieniem jest analiza materiałów powstałych w związku ze społeczną recepcją wystawy, jak np. wpisy i komentarze w księdze gości, artykuły prasowe (Constance Krüger, s. 147–159; Maria Albers, s. 161–178). Ukazują one, że oficjalna inscenizacja generalnie nie była nastawiona na dialog oraz aktywną partycypację zwiedzających, pozostawiając tych ostatnich często z poczuciem niedosytu i niezrozumienia przekazu. Część trzecia pracy zbiera artykuły ukierunkowane na inicjatywy pokrewne, już zaistniałe, ale również te planowane lub przynajmniej, które mogłyby w przyszłości powstać. Należą do nich zrealizowane w Polsce Muzeum Historii Miasta Wrocławia (2009) oraz w Niemczech muzeum miejskie w Neuruppin (projektowane) i muzeum regionalne Haus Brandenburg in Fürstenwalde (1999). Osobnym, lecz równie istotnym zagadnieniem jest np. tworzenie w Niemczech oferty muzealnej dla środowisk społecznych np. o pochodzeniu migracyjnym.

Autorki i autorzy publikacji i uczestnicy projektu działają w Niemczech i w Polsce w różnego rodzaju instytucjach specjalizujących się w działalności kulturoznawczej, historycznej, pedagogicznej i muzealnej. Większość z nich mimo młodego wieku legitymuje się wiedzą interdyscyplinarną oraz wielojęzycznymi kompetencjami badawczymi. Zebrane w tomie teksty potwierdzają ich doskonałą znajomość zagadnienia, otwartość na dialog międzykulturowy, kreatywność oraz odwagę w eksperymentowaniu artefaktami muzealnymi. Zapewne tych właśnie umiejętności najbardziej potrzebują współcześnie kształtowany krajobraz muzealny.

Camilla Badstübner-Kizik, Edmund Kizik

(Gdańsk)

² Zob. *Muzeum w obliczu wyzwań współczesności* (2015); kngap.uek.krakow.pl/wp-content/.../Muzeum-w-obliczu-wyzwań-współczesności (dostęp 01.04.2017 r.); P. Krzyworzeka, *Muzea w pogoni za nowoczesnością. O możliwościach wykorzystania etnografii w zarządzaniu i zarządzaniu w etnografii*, https://depot.ceon.pl/.../Krzyworzeka_nowoczesne%20muzea_working%20paper%20 (dostęp 01.04.2017 r.).